UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Wat Andriessen erbij schreef

Stroop, J.

Publication date
2008
Document Version
Final published version
Published in
De wereld van Christiaan Andriessen: Amsterdamse dagboektekeningen, 1805-1808

Link to publication

Citation for published version (APA):
Stroop, J. (2008). Wat Andriessen erbij schreef. In A. Hoogenboom, B. Gerlagh, & J. Stroop (Eds.), *De wereld van Christiaan Andriessen: Amsterdamse dagboektekeningen, 1805-1808* (pp. 13-16). THOTH [etc.].

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:09 Nov 2026

Jan Stroop

Wat Andriessen erbij schreef

Op 28 november schreef hij: 'ben je mal meid. je moet dat zo kwaad niet opvatten, en weet je wat als het al te hoog loopt, dan moet je maar ... wateren'.[1] Wie niet beter weet zou denken dat deze snedige zinnen niet eerder dan gisteren geschreven zijn. Maar de lezer weet beter. De auteur van dit frisse en moderne Nederlands is natuurlijk Christiaan Andriessen, de hoofdpersoon van dit boek en hij schreef deze observatie in 1805. Ook aan de spelling is hier de ouderdom niet af te lezen, maar dat is in dit geval toeval, want in de tijd van Andriessen verschilde de spelling op een aantal punten wel degelijk van de onze.

Toen Andriessen met zijn dagboek begon, dat was in 1805, en zijn tekeningen van bijschriften voorzag, was juist de eerste officiële Nederlandse spellingregeling verschenen: *Verhandeling over de Nederduitsche spelling, ter bevordering van eenparigheid in dezelve.* De auteur van die verhandeling was de Leidse hoogleraar Nederlands, Matthijs Siegenbeek, die voor zijn ontwerp een opdracht van de regering had gekregen. De spellingregeling bracht in feite weinig nieuws want Siegenbeek baseerde zijn spelling in hoofdzaak op wat in de schrijfpraktijk toen gebruikelijk was. Er was wel degelijk een soort algemeen gebruik, maar met een behoorlijke vrijheid om ervan af te wijken. Te veel vond de overheid, die daarom eenparigheid (uniformiteit) wilde bevorderen.

Veel meer uniformiteit was er wat betreft de stilistische kant van het taalgebruik in geschrifte. Door een ver doorgeslagen reguleringsdrift was er een apart soort geschreven Nederlands ontstaan, met bijzondere kenmerken. Een 'schrijftaal' die verschilde van het gewone geschreven Nederlands en al helemaal van de gesproken taal. Het was een Nederlands vol gekunstelde woordvormen als *derzelver, hetzelve, deszelfs, hetwelk,* archaïserende naamvallen ('*den* dichteren echter wordt hier wederom eenige vrijheid verleend') en verouderde woorden als *krank, gewrocht* en *sponde*. Het Nederlands is er tot ver in de negentiende eeuw vaak zo ongenietbaar door.

Bij Andriessen geen spoor van 'schrijftaal', nou ja, een paar sporen dan en niet eens zulke erge: *het zelve mag nooit geschoren worden.*[2] Het gaat over een schaap op het Joodse kerkhof te Muiderberg. Een ander voorbeeld staat bij de tekening van 1 augustus 1806: *deezen zegetekenen, door dappere Nederlanders op derzelver vijanden veroverd.*[3] Hier verdenk ik hem ervan dat hij dat woord *derzelver* ironisch gebruikt. De enige naamval die bij hem nog wel eens voorkomt is de tweede en dan meestal in bepaalde formaties, zoals dat tegenwoordig ook nog wel gebeurt: *een verstopping der ingewanden* (maar hij schrijft niet *eene*, bij dat vrouwelijke woord, wat toen nog wel normaal was!).[4]

Aan het taalgebruik in de bijschriften zijn twee formele aspecten te onderscheiden, vorm in strikte zin en stijl. Met vorm bedoel ik het uiterlijk, in het bijzonder de spelling. Stijl is het soort taal dat iemand schrijft (deftig, alledaags of formeel), dus hóe die persoon schrijft.

De spelling die Andriessen praktiseert is die van het algemeen gebruik; dat wil dus zeggen dat hij in 't algemeen spelt overeenkomstig de spelling Siegenbeek. Zijn schrijfwijze *Dingsdag*, de oorspronkelijke vorm van die naam, wellicht verband houdend met *geding*, was overeenkomstig die spelling, maar hij was ook in de achttiende eeuw en daarna nog gebruikelijk. We vinden hem bij Justus van Effen, Aagje Deken en anderen. Later bedient onder andere Multatuli zich er nog van, maar tegen het eind van de negentiende eeuw is het afgelopen. Dat geldt ook voor schrijfwijzen als *Junij*. De beleefde aanspreekvorm is *Uwee*, soms gespeld *Uwé*, en ook zo uitgesproken. Het is een letterwoord, dat zijn oorsprong vond in *Uwe Edelheid*; vergelijk *Uwe Hoogheid*. Nog een spelling die opvalt doordat hij afwijkt van de tegenwoordige (en de vroegere), en omdat er nogal wat woorden bij

betrokken zijn is gt voor *cht*. Voorbeelden legio: *prinsegragt*[5], *dagten*[6], *regt*[7], *wagten*[8]. Maar ook dit is een pre-Siegenbeek-iaanse schrijfwijze.

De opvallendste speleigenaardigheid bij Andriessen is die van de werkwoordsvorm derde persoon enkelvoud. Die schrijft hij consequent met een *-d*: *zegd, betekend, waayd, legd, aanscheld, durfd* en vele meer. Dat is een schrijfwijze die we in de spelling-Siegenbeek juist niet aantreffen, maar weer wel in de achttiende eeuw. Niet bij iedereen, maar onder andere bij Jan Luyken, Justus van Effen, Aagje Deken en ook bij de wereldberoemde geneeskundige Herman Boerhaave. De oudste attestatie en tegelijk wellicht de oorsprong ervan staat bij Wigardus à Winschooten in zijn *Letterkonst* uit 1683, die zelf schrijft: *Mijn hoofd draaid mij, als een tol*. Winschooten voert voor zijn spelling daar ook argumenten aan.[9]

De spelling *durfd* en andere is het resultaat van een consequente toepassing van het gelijkvormigheidsprincipe in de spelling, een principe dat de basisregel 'Schrijf zoals een beschaafde spreekt', buitenspel zet. Die gelijkvormigheidsregel geldt ook nu nog. Daarom schrijven we, niet volgens onze uitspraak *hont*, maar *hond* omdat het meervoud *honden* ook die *d* heeft. Andriessen en een aantal van zijn tijdgenoten gingen nog een stapje verder en schreven (volgens de regels van Winschooten?) *durfd* omdat de verleden tijd *durfden* die *d* ook heeft. Hij laat overigens wel eens een steekje vallen (bijv. *en [hij] verhaalt*[10]; *tekent*[11]). Winschooten verwerpt ook de omslachtige *dt*-spelling als in *wordt*. Dat doet Andriessen ook: *word*[12]; *houd*[13], *snijd*[14], maar één keer toch ook: *wordt*[15].

Vreemd is de spelling *Leidsche plijn*[16], die nog een paar keer voorkomt. Hij is waarschijnlijk wel uit zijn eigen koker, want ik heb hem bij andere schrijvers uit zijn tijd niet gevonden (behalve wel eens als een kennelijke vergissing).

Behalve deze spellingen zijn er in de bijschriften nogal wat vormelementen die het tegenwoordige Nederlands niet meer kent. De verleden tijd van *worden*: *ik wierd bang voor haar*[17]: *tante Mietje wierd zo misselijk*[18]; *als je eens ziek wierd*.[19] De vorm *wierd* voor *werd* was in Holland in de achttiende eeuw de normale (zie alweer Wolff en Deken) maar verdween in de loop van de negentiende eeuw, terwijl *werd* juist de tegenwoordige tijd was: *als er zo wat geschommeld en schoongemaakt werd zijn de vrouwen regt in haar kragt*.[20]

Feitelijk ook een kwestie van vorm is het gebruik van woorden die ik regionaal zou willen noemen omdat ze in Andriessens tijd niet in het hele gebied van de Republiek voorkwamen. Soms betreft dat een klankvariant als *drok* voor *druk*, *konstschilder* voor *kunstschilder*, *rot* voor *rat*[21], *toontjes* voor *teentjes*.[22] Soms ook een samenval van twee woorden, als bij het niet meer onderscheiden van *liggen* en *leggen*: *Och ja daar legd het al weer*.[23] Die samenval is een kenmerk van de Hollandse dialecten, maar in de tijd van Andriessen blijkbaar ook van het hogere Algemene Nederlands. Hooft schrijft in zijn *Historien*, midden zeventiende eeuw: *ze laaten ze leggen*, maar Jacob van Lennep legt dit *leggen* in 1833 alleen de mindere man in de mond. De uitdrukking *tien het de klok* (= tien heeft de klok)[24], die doorgaat voor specifiek Amsterdams, is dat niet, maar is Hollands. Andere vormen die toen nog Algemeen Nederlands waren, nu niet meer, zijn: *speulen* voor *spelen* en *leer* voor *ladder*. Een woord van eigen vinding is *trullemarullerij*[25] voor 'geknoei', dat samenhangt met het werkwoord *trullen* dat 'knoeien' betekent.

Dan zijn er voorbeelden van grammaticale verschijnselen die verschillen van het hedendaagse Nederlands, doordat in de eeuwen na Andriessen het Algemene Nederlands de nodige veranderingen heeft doorgemaakt. Zo konden in de negentiende eeuw een aantal werkwoorden het hulpwerkwoord *hebben* bij zich krijgen, terwijl daar tegenwoordig het werkwoord *zijn* wordt gebruikt: *wij hadden hier bijna allemaal gevallen voor de deur, het is verbruid glad*.[26] Nog een voorbeeld: *ik had er niet naar toegegaan*.[27]

Soms hebben woorden bij hem een ander genus (woordgeslacht) dan tegenwoordig: *het militaire school*[28]; *het figuur*[29]. Of heeft een werkwoord nog zijn oorspronkelijke onpersoonlijke constructie (de 'persoon' is geen onderwerp van de zin): *en toen dacht mij was het laat om te souperen*.[30] Het tegenwoordige Nederlands kent nog: *me dunkt*. En: *'t smaakt me*. Verrassend is het modern aandoende *communiceren*: *den heer Balk was reeds overleeden, maar was nog niet aan den dochter gecommuniceerd*.[31] Tegenwoordig wordt er *gecommuniceerd naar*. Andriessen bewijst met zijn *aan den dochter* (let op het mannelijke *den*) dat het woordgeslacht bij hem ook al aan het vervagen was.

Veel typerender dan de verschijnselen die het hedendaagse Nederlands niet meer kent, zijn de elementen waar-

mee Andriessen de meeste van zijn tijdgenoten voor was. Hij schrijft vormen als *je zal* en *je kan* die zelfs tegenwoordig nog 'informeel' genoemd worden. Het gebruik van de vormen *zal* en *kan* bij de tweede persoon is ook altijd gekoppeld aan de onderwerpsvorm *je*, die nu als informeel geldt en toen zeker: *wacht daar zal je het hebben.*[32] Wie *gij* schrijft en dat is in die tijd normaal, schrijft ook *zult* en *kunt*. Andriessen is niet de eerste met *je kan*; het oudste voorbeeld dat ik ken, is uit 1767, maar het schrijven van *kan je* en *je kan* is in zijn tijd toch nog een zeldzaamheid. Voorbeeld: *kan je wel zien?*.[33] Voor *je zal* en *zal je* geldt hetzelfde. En met *je wil* voor *je wilt* (*als je niets meer wil hebben*[34]; *als je nu maar een klein stapje opzijden wil zetten*[35]) is Andriessen zelfs onze tijd te snel af geweest, want *je wil* raakt nu pas in zwang.

De verleden tijd *ik wouw* (*ik wouw dat ik zo bij ongeluk in den rhijn viel*[36]) lijkt een moderne vorm te zijn, maar dat is dit keer een verkeerde indruk, want *ik wouw* vinden we al in de zeventiende eeuw, onder andere bij Bredero. Die verkeerde indruk kon ontstaan doordat de vorm zelden of weinig geschreven werd, maar in de spreektaal volop aanwezig was en daardoor feitelijk ondergronds bleef.

Ook wat de syntaxis betreft, vertoont het Nederlands van Andriessen hedendaagse trekken, bijvoorbeeld met een zinstype als: *als ik mij niet ontzag en na mijn gemoed te werk ging zou ik zo met mijn vuist de boel omver loopen*[37], waarin we het herhalende bijwoord *dan* verwachten. En dit: *de koning van Pruisen zijn broeder is gesneuveld.*[38] Maar vooral de volgende zin is opmerkelijk: *had ik het geweeten ik had er niet na toegegaan.*[39] Van dit laatste type zin, dat met een persoonsvorm begint (*had*) en waarin het bijwoord *dan* ontbreekt ('had ik het geweeten *dan* had ik er niet na toegegaan'), werd tot voor kort gedacht dat het pas aan het eind van de twintigste eeuw ontstaan zou zijn, of het werd ongrammaticaal geacht.[40]

Aan het informele voornaamwoord van de tweede persoon meervoud in het dagboek is nog de herkomst af te zien: *je lui* (uit *je luiden*; het tegenwoordige *jullie* is uit *je lieden*). De bijbehorende werkwoordsvorm heeft ook nog de oorspronkelijke uitgang -t: *je lui loopt allemaal weg.*[41] Later is dat naar het voorbeeld van de eerste en derde persoon een vorm op *-en* geworden: *lopen*.

Op de grens van vorm (spelling) en stijl ligt de schrijfwijze *'t* voor *het*, een bijzonder modern aandoende vorm, die Andriessen overigens afwisselt met de volle vorm *het*. Juist aan de schrijfwijze *'t* voor het bepaalde lidwoord en het persoonlijke voornaamwoord is te zien dat onze vriend sprekend Nederlands schrijft. Voorbeelden van *'t* als persoonlijk voornaamwoord: *Uwee moest 't ook eens bij mij proberen*[42]; *'t is een diana*[43]; *'t is toch even wel wat te zeggen*[44]. Als lidwoord: *'t compliment*[45]; alweder aan *'t pakken*[46]; *'t tekenen*[47]. Hij is daar overigens niet consequent in. Ook niet in het gebruik van het spreektalige *'k* voor *ik* (*'k geloof*).[48]

Dat Andriesssen er vaak op uit is spreektaal weer te geven, daarvan getuigen vooral zinnen als: *j'ebt em ook verlaaten.*[49] En: *ik mot je een nare tyding brengen*[50], wat hier wel gezegd wordt door iemand van lagere komaf. Ook zijn weergave van iemands spreekeigenaardigheden past in dat patroon. De enige keer dat hij iets typisch Amsterdams laat blijken, is met de schrijfwijze *ses en feertig* die de uitspraak van een waarzeggende jongeling moet weergeven. Dat weergeven van iemands speciale spraak doet Andriessen wel meer, want ook het Joodse dienstmeisje wordt op haar eigen wijze sprekend opgevoerd: *mhaak dhan een mooy diendhertje Bhetje*, gezegd tegen de kleine Betje Levi[51], waar de *h* staat voor de geaspireerde (aangeblazen) spreekwijze van iemand met een Jiddische achtergrond.[52] En dat *diendertje* betekent 'buiginkje', een zeldzaam woord trouwens. En dit moet wel de spraak van een stotteraar zijn: *5 junij een gla aa sje wit jo... seph. – Mijn...heer dit is al...tooos de fout van de En ngelschen geweest, zij heb.b.ben hun vijanden te ligt geteld.*[53]

Curieus is de spelling van een deel van het bijschrift van 2 augustus 1807: *rasphuis moolen .... herzegge rasphuismoolen.*[54] Ik vermoed dat Andriessen hier de uitspraakproblemen die een woord als *rasp* vaak wel oplevert (*raps!*), bedoelt; vandaar wellicht ook dat *herzegge* 'ik herhaal'. Ook het gebruik van Frans en Duits dient vaak om de uitspraak van de uitgebeelde persoon weer te geven of om aan te geven dat de getekende figuur die taal sprak. Het Frans, dat niet altijd onberispelijk is, staat er ook wel zomaar voor de aardigheid. Het Latijn heeft de vorm van aan de katholieke liturgie ontleende teksten, vaak bij sterfgevallen. Het zijn dan meestal gebedsformules. Engels ontbreekt helemaal.

Natuurlijk werd er in Andriessens tijd en zelfs daarvoor ook al levendig Nederlands geschreven (door Wolff en Deken bijvoorbeeld), maar dat betreft dan meestal profes-

sionele schrijvers, geen gelegenheidsschrijvers. Leken hebben in het algemeen de neiging om houvast te zoeken bij regels en drukken zich daardoor formeler en clichématiger uit. Op die regel vormt het dagwerk van Andriessen een glanzende uitzondering. Zelfs ervaren en vlotte schrijvers doen voor hem onder. Bezie ter vergelijking dit fragment van 28 mei 1823 uit het dagboek van Jacob van Lennep, toch geen schrijver die bekend staat om zijn stijve stijl. Van Lennep was 21 jaar toen hij dit schreef:

"Na 7/4 uurs gaans verfrischten wij ons te *Saerdam* in de herberg *de Otter*, en gingen de hut van Czaer Peter bezichtigen. Dezelve bestaat uit twee kleine kamertjens; (van welke het eene ten deele is afgeschoten tot bedstede) en een zoldertje. Men toont er de stoel en tafel door dien grooten Vorst gebruikt, als ook de steen door den hedendaagschen Russischen Keizer boven den haard geplaatst, ten opschrift voerend: *Petro Magno Alexander*. Naast deze steen is eene andere gemetseld, ter gedachtenis van dit voorval; in dezelve prijkt de naam van *Van Tets van Goudriaen* niet onaartig bij die der Vorsten. De hut bezichtigd hebbende, begaven wij ons naar de zoogenaamde BulleKerk, welke ons wegens hare net- en fraaiheid zeer beviel, en waar wij de bekende Schilderij welke haar naam aan de kerk geeft, beschouwden: de meid van den Koster nam voor haar geene fooi, doch bedankte ons voor de armen."

Van het dagboek van Van Lennep is een moderne uitgave verschenen, waarin de tekst hertaald is in modern Nederlands om hem voor de hedendaagse lezer toegankelijker te maken.[55] Zo'n hertaling heeft Andriessen niet nodig. En nergens vind je bij Van Lennep jolijt uitgebeeld en uitgedrukt als hier bij de tekening van twee jongelui die een duin afroetsen: *ha ha ha ....oei oei.....ha ha ..... ha ha ha ha ha ha ..ha... ho ho ho ho ! op duinendaal.*[56] Of de openhartigheid van de verliefde Andriessen die tegenover een meisje dat hij aardig vindt alleen weet te stamelen: *ik kan alles zo niet zeggen zonder spreeken, anders .....zoude ik wel..... eens wille zegge wat zijt gij beminlijk .....aan .....mej.....van. den upwich.*[57]

Heel dicht bij onze tijd komt Andriessen als hij ruwe, platte of vrijmoedige taal bezigt. Dat hij dat doet, heeft behalve met zijn leeftijd (hij was 30 jaar toen hij met zijn journaal begon! En 35 toe hij ermee ophield), nog meer met zijn karakter te maken. Enige voorzichtigheid betracht hij wel, want zijn al te stoutmoedige formuleringen en bewoordingen schrijft hij in twee soorten geheimtaal, een eenvoudige en een moeilijke (zie p. 11). Op 26 november 1806 noteert Andriessen: *'k geloof jij denkt dat ik bezoopen ben; laat los zeg ik ... los, of ik zal je...*, waarin dat *bezoopen* in het eenvoudige geheimschrift is.[58] Nog een citaat: *ò j.s.s-ò g.d ai ai. – wat scheeld er aan jongen? wel die jongen snijd me daar met een hakmes in mijn smoel,*[59] waar *smoel* in geheimschrift is en de krachtterm *ò jesus-ò god* met puntjes wordt ontkracht.

In het moeilijke geheimschrift zijn de laatste twee woorden van de volgende dialoog: *wat? zit er een rot in 't secreet?, qu'est ce que c'est cela? Neen ... ik moet eens zien of er ook in gepist is.*[60] Dat geheimschrift was voor een deel zeker ook *Spielerei*. Het hierboven geciteerde bijschrift *rasphuismoolen* schrijft hij eerst in gewoon schrift en vervolgens precies eender nog eens in tekens van zijn twee geheimschriften.

Andriessen had ook oog of hier liever oor voor komische situaties: *ik luisterde al wat ik kon eindelijk ontdekt ik dat de meid op de pot zittende bad het avondgebed op de waterpot.*[61] In dit bijschrift geen geheimschrift. Een andere keer weer wel: *laatste college dag van het winter saisoen een mooij Perspectief, 't is net of je daar een gebraade peer in een pastij ziet leggen.*[62] De reden waarom *gebraade peer* in geheimschrift 'verstopt' is wordt pas duidelijk als je de bijbehorende tekening ziet. De schilder bukt zich om goed in het kruis te kunnen loeren van een vrouwelijk naaktmodel dat met gekantelde heupen op een verhoging zit. Die *gebraade peer* betekent hier dus wat een hedendaagse schilder een *pruim* zou noemen.

Dit laatste bijschrift bevindt zich op de schaal 'netjes tot onwelgevoegelijk' wel uiterst rechts. Maar wat ook het onderwerp van een tekening is, steeds verrassen Andriessens bijschriften door hun alledaagsheid, sterker nog, hun hedendaagsheid. Geen mooischrijverij of gekunstelde formuleringen zoals die in zijn tijd bij de echte schrijvers nog volop voorkwamen, maar bewoordingen en woorden, die wij ook gebruiken. De bijschriften doen denken aan wat de moderne mens bij z'n vakantiefoto's schrijft. Zo vlot als zijn tekenwerk is, zo trefzeker en natuurlijk is de taal van de bijschriften. Mijn conclusie is dan ook: de schrijver Andriessen steekt de schilder naar de kroon.